

ชีวประวัติและผลงานของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์

บทนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงชีวประวัติ ของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ ตั้งแต่เยาว์วัย จนกระทั่งเสียชีวิต อีกทั้งจะอธิบาย ถึงความสัมพันธ์ของหน้าที่การงาน ต่อการสร้างงานทางด้านนาฏศิลป์ อีสาน ตลอดจนผลงานทางด้านนาฏศิลป์ ดังนี้

๒.๑ ชีวประวัติอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์

อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ เดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๕ ปีระกา ตรงกับวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๓ ณ ตำบลนางเลิ้ง จังหวัดกรุงเทพมหานคร เป็นบิดาของ อำมาตย์เอกขุนพนัส พินิจการและนางสาย กำเนิดกาญจน์ (ณ นคร) เมื่ออาจารย์พนออายุได้ ๕ ขวบ ได้ติดตามบิดาโดยกองเกวียนจาก มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรธานี เนื่องจากบิดาได้รับคำสั่งจาก ราชการกรมป่าไม้ให้มาดำรงตำแหน่งป่าไม้มณฑล ซึ่งเป็นป่าไม้มณฑล คนแรกของภาคอีสานคลุมทั้งอีสานเหนือและอีสานใต้

อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ มีพี่น้องร่วมบิดา มารดา เดียวกัน ๕ คน คือ

๑. อาจารย์พนอ	กำเนิดกาญจน์	ถึงแก่กรรมแล้ว
๒. นางเพ็ญชด	คุณะรังษี	ถึงแก่กรรมแล้ว
๓. นายพนิต	กำเนิดกาญจน์	ถึงแก่กรรมแล้ว
๔. นางพนิดา	สารสาส	

๕. พนอ กำเนิดกาญจน์. ย้อนอดีต ๖๗ ปี, ๒๕๓๖, หน้า ๓

๖. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์.

สารานุกรมการพิมพ์, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖

ถึงแม้ว่าอาจารย์พนอจะมีได้เป็นคนอีสานโดยกำเนิดแต่ถึงกระนั้นก็นับได้ว่าชนบทรวมเนื้อมประเพณีและวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตล้วนเป็นไปตามแบบของชาวอีสาน ตลอดชีวิตกว่า ๕๐ ปี ในอีสาน อาจารย์พนอได้ซึมซับเอาวัฒนธรรมอีสานเข้าไปอย่างเต็มที่ อาจารย์พนอได้ศึกษาเล่าเรียนในจังหวัดอุดรธานี ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาจนกระทั่งถึงชั้นมัธยมศึกษา และหลังจากจบมัธยมศึกษาชั้นปีที่ ๖ จากโรงเรียนสตรีราชินูทิศในปีพุทธศักราช ๒๔๘๒ แล้วได้คัดเลือกเป็นนักเรียนทุนประจำจังหวัดไปเรียนฝึกหัดครู ณ โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย และสำเร็จการศึกษาประกาศนียบัตรครุ ป.ป. ในปีพุทธศักราช ๒๔๘๖ หลังจากนั้น อาจารย์พนอ สามารถสอบประกาศนียบัตร (พ.ม.) ได้ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๔ อาจารย์พนอ สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี (กศ.บ.) จากวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร กรุงเทพมหานคร

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๘ ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบเกษียณอายุราชการอาจารย์
พนอ กำเนิดกาญจน์.๓๐ กันยายน ๒๕๒๕, หน้า๑-๗.

อาจารย์พนอ เข้ารับราชการครูตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๖ จนถึงเกษียณ
อายุราชการในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ตั้งจะสรุปลำดับปีพุทธศักราช
การรับราชการดังนี้

วัน / เดือน / ปี	ตำแหน่ง	สถานที่รับราชการ
๑ มิถุนายน ๒๔๘๖	ครูจัตวา	โรงเรียนสตรีราชินูทิศ จังหวัดอุดรธานี
๒๕ กันยายน ๒๔๙๓	ครูจัตวา	โรงเรียนสตรีฝึกหัดครู อุดรธานี จังหวัดอุดรธานี กรมการฝึกหัดครู
๑ กันยายน ๒๔๙๙	ครูตรี	โรงเรียนสตรีฝึกหัดครู อุดรธานี จังหวัดอุดรธานี กรมการฝึกหัดครู
๑ พฤษภาคม ๒๕๐๑	ครูตรี	โรงเรียนฝึกหัดครูอุดรธานี
๑ พฤษภาคม ๒๕๐๓	ครูตรี	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑ เมษายน ๒๕๐๔	อาจารย์ตรี	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖	อาจารย์โท	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑ พฤษภาคม ๒๕๐๖	อาจารย์โท	ประจำกรมการฝึกหัดครู

วัน / เดือน / ปี	ตำแหน่ง	สถานที่รับราชการ
๒๕ มกราคม ๒๕๐๗	อาจารย์โท	ลาไปทำงาน ณ ประเทศ สหรัฐอเมริกา เป็นเวลา ๕ เดือน แล้วกลับมาปฏิบัติ ราชการเช่นเดิม
๑ ตุลาคม ๒๕๐๘	อาจารย์โท	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑ ตุลาคม ๒๕๑๘	อาจารย์ ๑	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑ กันยายน ๒๕๑๙	หัวหน้าภาค วิชาดนตรี- ศึกษา และ นาฏศิลป์	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๒๒ กันยายน ๒๕๒๐	อาจารย์ ๒	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑ ตุลาคม ๒๕๒๔	อาจารย์ ๓	วิทยาลัยครูอุดรธานี
๑ ตุลาคม ๒๕๒๕	อาจารย์ ๓	วิทยาลัยครูอุดรธานี (เกษียณอายุราชการ)

ถึงแม้ว่าอาจารย์พนอ จะเกษียณอายุราชการแต่ถึง กระนั้นยังสละเวลาอันมีค่าปฏิบัติหน้าที่เพื่อรับใช้สังคมอย่างมากหลาย ดังจะเห็นได้จากปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ - ๒๕๓๖ อาจารย์พนอร่วมเป็น กรรมการเหล่ากาชาด จังหวัดอุดรธานี ออกร่วมปฏิบัติงานสาธารณ กุศลต่าง ๆ และร่วมออกريبริจาคโลหิต ตลอดจนร่วมในการรณรงค์ หากทุนให้กับเหล่ากาชาดเป็นประจำ และได้รับเหรียญสมนาคุณจากสภา กาศาชาดไทย^๕ ดังนี้

- พุทธศักราช ๒๕๐๙   เหรียญชั้นที่ ๓
- พุทธศักราช ๒๕๒๐   เหรียญชั้นที่ ๒
- พุทธศักราช ๒๕๒๕   เหรียญชั้นที่ ๑

จากเหรียญสมนาคุณจากสภากาชาดไทยทั้ง ๓ เหรียญที่ อาจารย์พนอได้รับนั้น ผู้วิจัยได้ค้นคว้าศึกษาถึงคุณสมบัติของบุคคลที่ สมควรได้รับ จากหลักการและเหตุผลที่ใช้ในการพิจารณาความชอบ ของเจ้าหน้าที่สภากาชาดไทยเพื่อขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยา- ภรณ์ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ ดังนี้

"การขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำหรับ เจ้าหน้าที่สภากาชาดไทยในปัจจุบันนั้นได้ใช้หลักเกณฑ์พิจารณาร่วมกับ ผู้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติประชาชนโดยทั่วไปซึ่งทำให้เกิด ความลำบาก ในการใช้ดุลพินิจของคณะกรรมการที่จะพิจารณาเทียบ เคียงความชอบกับบุคคลซึ่งบริจาครทรัพย์หรืออุทิศกำลังกายกำลังความ คิด หรือที่ประกอบกิจกรรมอื่น ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ ประชาชนโดยทั่วไป จึงสมควรกำหนดหลักเกณฑ์ สำหรับการพิจารณา เฉพาะเจ้าหน้าที่สภากาชาดไทยขึ้นไว้เป็นส่วนสัดต่างหากจากบุคคลผู้ บำเพ็ญคุณประโยชน์อื่น ๆ "^{๖๐}

^๕ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์.

สำราญจิตการพิมพ์, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖.

^{๖๐} สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย.

กรุงเทพฯ: ๒๕๓๐

ปีพุทธศักราช ๒๕๒๖-๒๕๓๖ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานกรรมการสมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมหญิงประจำจังหวัดอุดรธานี รับผิดชอบหน้าที่เป็นประธานฝ่ายบันเทิง และระเบียบประเพณีเพื่อรับผิดชอบจัดการแสดง ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ของจังหวัด

ภารกิจภายหลังเกษียณอายุราชการนั้นมีมากหลายแต่ถึงกระนั้นก็ยังปรารถนาที่จะถ่ายทอดวิชาความรู้แก่เยาวชน โดยได้ทำเป็นกิจการโรงเรียนเอกชน คือ โรงเรียนกาญจนาภิเษกสืบต่อจากมารดาซึ่งเคยดำเนินการมาก่อน โดยได้รับใบอนุญาตให้เป็นเจ้าของซึ่งดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่

การที่อาจารย์พนอมมีผลงานทางด้านนาฏศิลป์อีสานมากมายนั้น ผู้วิจัยค้นคว้าภูมิหลังของอาจารย์พนอมแล้ว อาจสรุปได้ว่า

๑. อาจารย์พนอม สัมผัสประสบการณ์จากวิถีความเป็นอยู่อย่างอีสาน ดังนี้

๑.๑ ด้านศิลปะอีสาน

๑.๒ ด้านประเพณีและวัฒนธรรมของชาวอีสาน

๑.๓ ด้านธรรมชาติของภาคอีสาน

ตลอดระยะเวลาที่อาจารย์พนอมใช้ชีวิตในจังหวัดอุดรธานี อาจารย์พนอมได้สัมผัสประสบการณ์ในหลายด้าน อีกทั้งยังศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของอีสานอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน รวมถึงวิถีชีวิตที่คนอีสานดำรงอยู่ ตลอดจนคุณลักษณะของธรรมชาติที่ปรากฏในภาคอีสาน

ด้วยเลือดและจิตใจที่อาจารย์พนอมเติบโตบนแผ่นดินอีสาน จึงมีความรักความผูกพัน อาจารย์พนอมพยายามซึมซับเพื่อรับวัฒนธรรมของชาวอีสานอย่างจริงจัง ดังจะพบได้จากงานเขียน เรื่องบ้านเชียงที่

โลกล้ม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเพียรพยายามที่จะเผยแพร่โบราณสถาน โบราณวัตถุอันมีค่าให้ทุกคนได้รู้ถึงความเป็นมา นอกจากงานเขียนทางวิชาการแล้ว อาจารย์พนอยังได้เขียนบรรยายถึงชีวิตเมื่อครั้งยังเด็กในจังหวัดอุดรธานี นับว่าอาจารย์พนอเป็นคนที่มีความจำเป็นเลิศ เพราะอาจารย์พนอได้เขียนบรรยายตั้งแต่วัยเด็กจนถึงปัจจุบัน (๒๕๓๖) ในหนังสือ "ความทรงจำในอดีต ๖๗ ปี" เนื้อความโดยย่อพบว่าอาจารย์พนอได้เห็นได้สัมผัสกับชีวิตคนท้องถิ่นอีสานอย่างเต็มที่ เกิดเรื่องเล็กน้อยที่เข้ามาในชีวิตก็ได้ถูกบันทึกไว้ อาทิ กลุ่มชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาอาศัยในจังหวัดอุดรธานี การทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวอุดรธานีประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนความงดงามของธรรมชาติในครั้งนั้น

๒. อาจารย์พนอมีใจรักทางด้านนาฏศิลป์

จากการศึกษาค้นคว้าผู้วิจัยทราบว่า อาจารย์พนอชอบนาฏศิลป์ไทยมาตั้งแต่วัยเยาว์ โดยมีคุณแม่ (นางสาย กำเนิดกาญจน์) เป็นผู้สอนนาฏศิลป์ให้ ต่อมาผู้วิจัยพบว่าอาจารย์พนอได้สนใจนาฏศิลป์อย่างจริงจังเมื่อครั้งเรียนในโรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย เพราะได้มีโอกาสเป็นผู้แสดงหลายโอกาส^{๑๒} และเมื่ออาจารย์พนอเข้ารับราชการตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๖ เป็นต้นมา อาจารย์พนอได้มีโอกาสจัดการแสดงนาฏศิลป์อย่างต่อเนื่องเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ อาจารย์พนอได้เข้าอบรมหลักสูตรประกาศนียบัตรวุฒิ พ.ม. (พิเศษครูมัธยม) ซึ่งมีหลายสาขาวิชา แต่อาจารย์พนอเลือกอบรมหลักสูตรวิชา

^{๑๑} สัมภาษณ์. อาจารย์ไพโรจน์ดา กำเนิดกาญจน์. อดีตอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนกาญจนาภิเษก จังหวัดอุดรธานี. ๑๖ สิงหาคม ๒๕๓๗.

^{๑๒} คำไว้อาลัยจาก อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์. สำนวนจัดการพิมพ์. ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖

นาฏศิลป์ เป็นเวลา ๓ เดือน^{๑๓} จากการอบรมหลักสูตรพิเศษครู
 มีชยนี้ของผู้วิจัยเห็นว่าอาจารย์พนอได้นำสิ่งที่เรียนรู้ ประสบการณ์
 นำมาประยุกต์ใช้ในนาฏศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอ

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๓} สัมภาษณ์. อาจารย์สังคม พรหมศิริ. อาจารย์ภาควิชานาฏ-
 ศิลป์ สถาบันราชภัฏอุดรธานี. ๑๘ สิงหาคม ๒๕๓๗.

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๑

อาจารย์พนอ (กำลังถอนสายบัว คนที่ ๓ จากขวามือ)
เมื่อครั้งรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และ
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นการเสด็จเยือนภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้งแรกของทั้งสองพระองค์

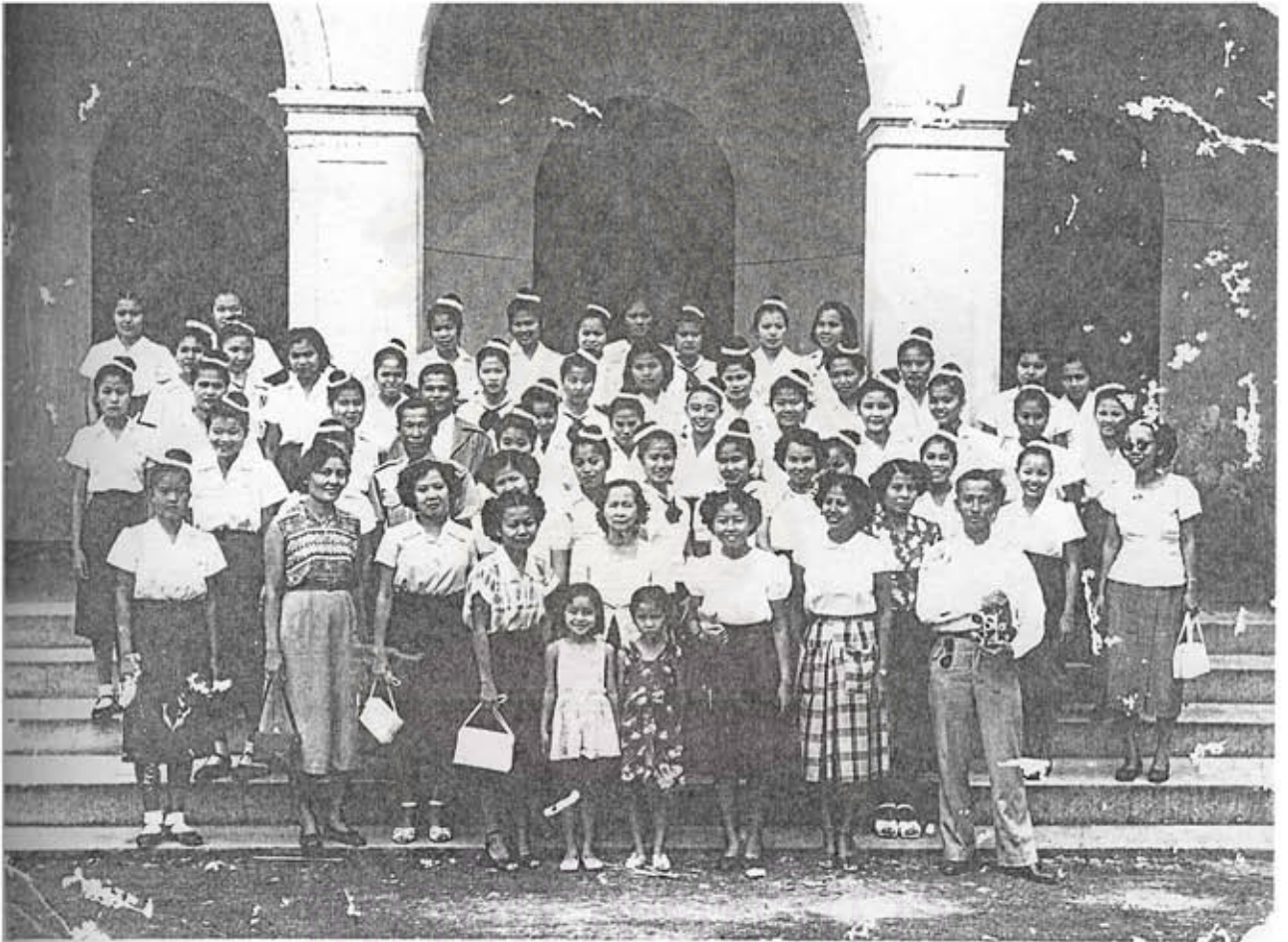
(บันทึกภาพประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ เอื้อเฟื้อภาพ
โดยอาจารย์ไพโรจน์ดา กำเนิดกาญจน์)

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๒

อาจารย์พนอขณะรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ครั้นเสด็จเยือนจังหวัด
อุดรธานี ซึ่งเป็นจังหวัดแรกในประเทศไทยที่เสด็จเยือน เมื่อปีพุทธ-
ศักราช ๒๕๔๘

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๓

อาจารย์พนอ (แถวแรกคนที่ ๒ จากขวามือ) นำคณะ-
 จารย์ และนักเรียนวิทยาลัยสตรีอุตรธานีแสดง ณ จังหวัดพระนคร
 (กรุงเทพมหานคร) ซึ่งผู้แสดงเป็นนักเรียน ปก.ศ. รุ่นแรก ประมาณปี
 พุทธศักราช ๒๔๙๘

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๕

อาจารย์พนอ ถวายช่อดอกไม้แด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ
 พระบรมราชินีนาถเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยาม
 มกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
 ณ จังหวัดอุดรธานี (ไม่ทราบปีที่บันทึกภาพ)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๕

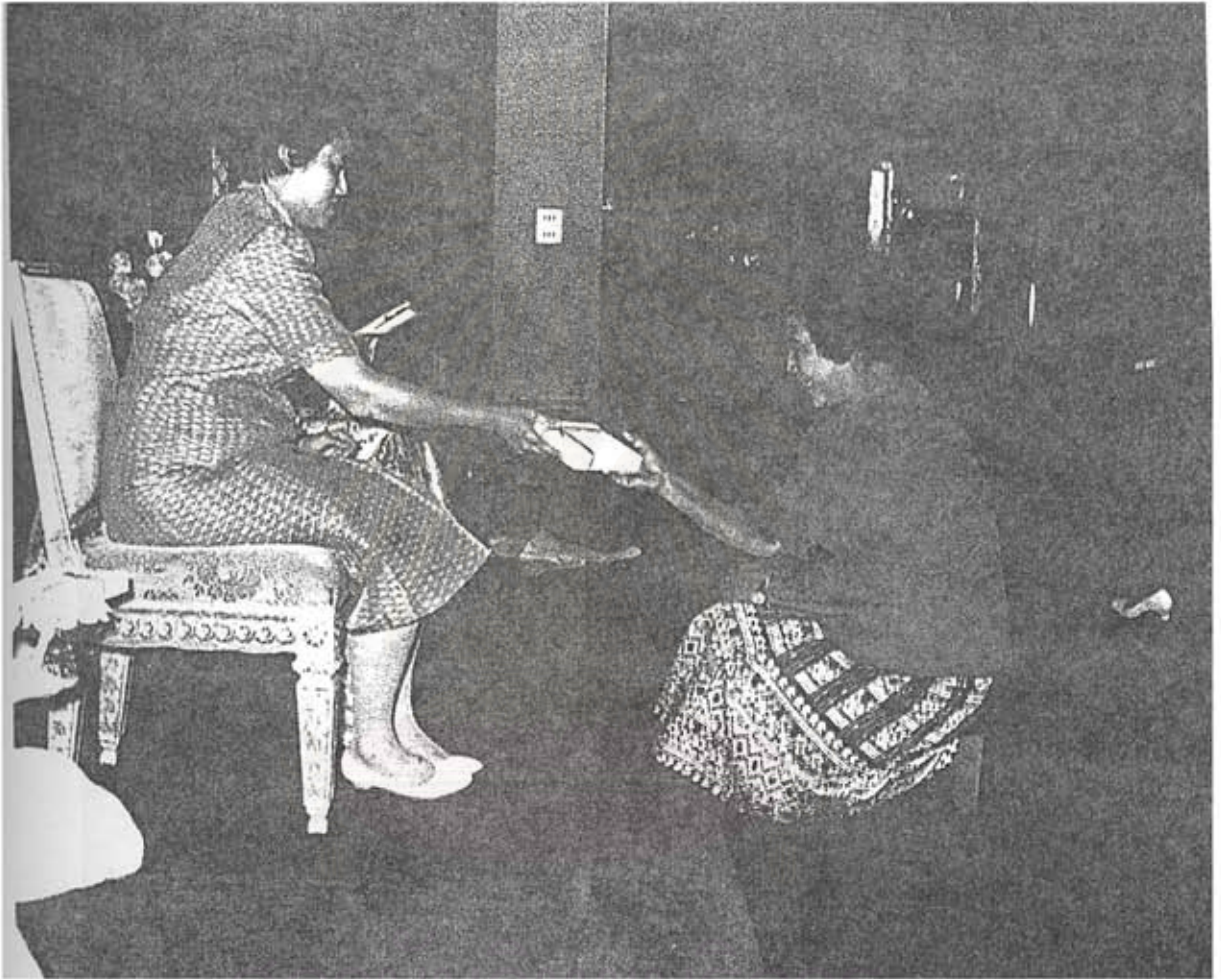
อาจารย์พนอขณะถวายพวงมาลัยแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จเป็นองค์ประธานในการแสดงนาฏศิลป์ ๕ ภาค ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๐

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๖

อาจารย์พนอ ขณะถวายของที่ระลึกแด่สมเด็จพระศรี-
นครินทราบรมราชชนนี (ไม่ทราบปีพุทธศักราชที่บันทึกภาพ)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๗

อาจารย์ขณะรับพระราชทานของที่ระลึกจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (บันทึกภาพเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๖)

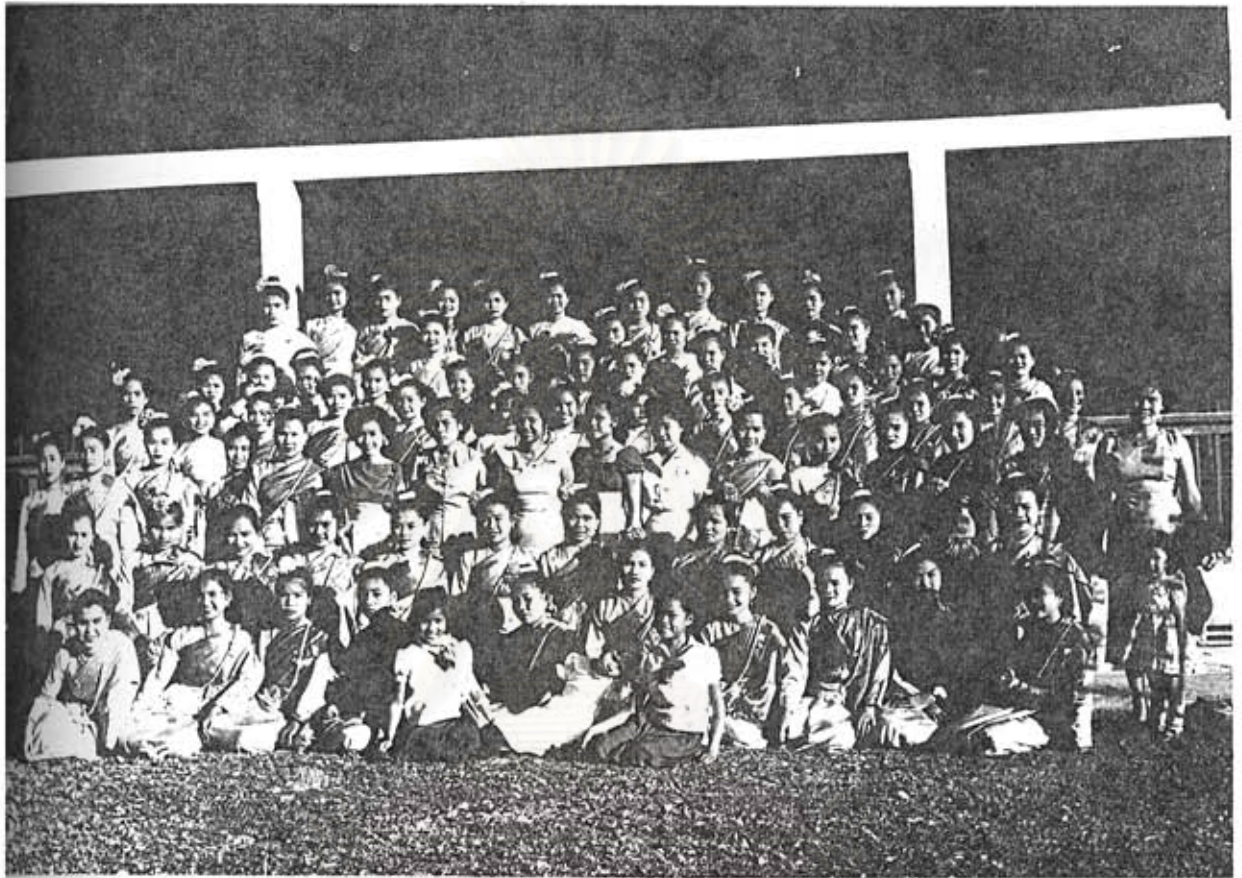

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๘

คณะครูโรงเรียนฝึกหัดครู ร่วมกันแสดงรีวิวส์ประกอบ
เพลงและอาจารย์พนอ แสดงเป็น "รจนา" บันทึกภาพเมื่อปีพุทธ-
ศักราช ๒๔๙๘

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๔

อาจารย์พนอ (แถวที่ ๓ ยืน คนที่ ๘ จากซ้าย) พร้อมด้วยคณาจารย์ และนักแสดงจากวิทยาลัยครูอุดรธานี (ไม่ทราบชื่อชุดการแสดง) ประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๐๐

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๑๐

อาจารย์พนอ กำลังสาธิตทำรำเมื่อครั้งเป็นอาจารย์โท
วิทยาลัยครูอุดรธานี บันทึกภาพเมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช๒๕๑๐

สถาบันวิทยบริการ

ภาพที่ ๑๑

อาจารย์พนอ เมื่อครั้งทำการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับ
โบราณวัตถุที่ค้นพบจากบ้านเชียง เพื่อรวบรวมเขียนตำราเรื่องบ้าน
เชียงที่โลกลืม อาจเป็นช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๑๕

อาจารย์พนอ ได้หลักฐานโบราณคดี วิทยาการจาก
มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย แห่งสหรัฐอเมริกา ประเทศญี่ปุ่น และ
ประเทศออสเตรเลีย

ภาพที่ ๑๒

จากหนังสือบ้านเชียงที่โลกลืม อาจารย์พนอได้เขียนบรรยายในบทความน่าไว้อึ้งซึ่งเกี่ยวข้องกับภาพ ดังนี้

"ข้าพเจ้าเป็นอาจารย์สอนภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยแมรีแลนด์ กองทัพอเมริกาสอนพวกทหาร ปริญญาตรีที่ต้องการเรียนภาษาต่างประเทศ ภาคค่ำ ข้าพเจ้าสอนลูกศิษย์ฝรั่งซึ่งบางคนก็เป็นนักบินของบริษัท แอร์อเมริกา จำกัด บ้างก็เป็นทหาร บ้างก็เป็นนักประวัติศาสตร์ บ้างก็สนใจโบราณคดี"^{๑๔}

^{๑๔} พนอ กำเนิดกาญจน์. บ้านเชียงที่โลกลืม. อุดรธานี:พิมพ์ครั้งที่ ๙. เอเซียการพิมพ์, ๒๕๒๙. หน้า ๑

ภาพที่ ๑๓ (ภาพบน) และภาพที่ ๑๔ (ภาพล่าง)
 อาจารย์พนอ กวีเนตกาญจน์ ขณะแสดงท่าว่า
 (ภาพบน) ท่าพรหมสี่หน้า (ภาพล่าง) แสดงท่าล้อแก้ว

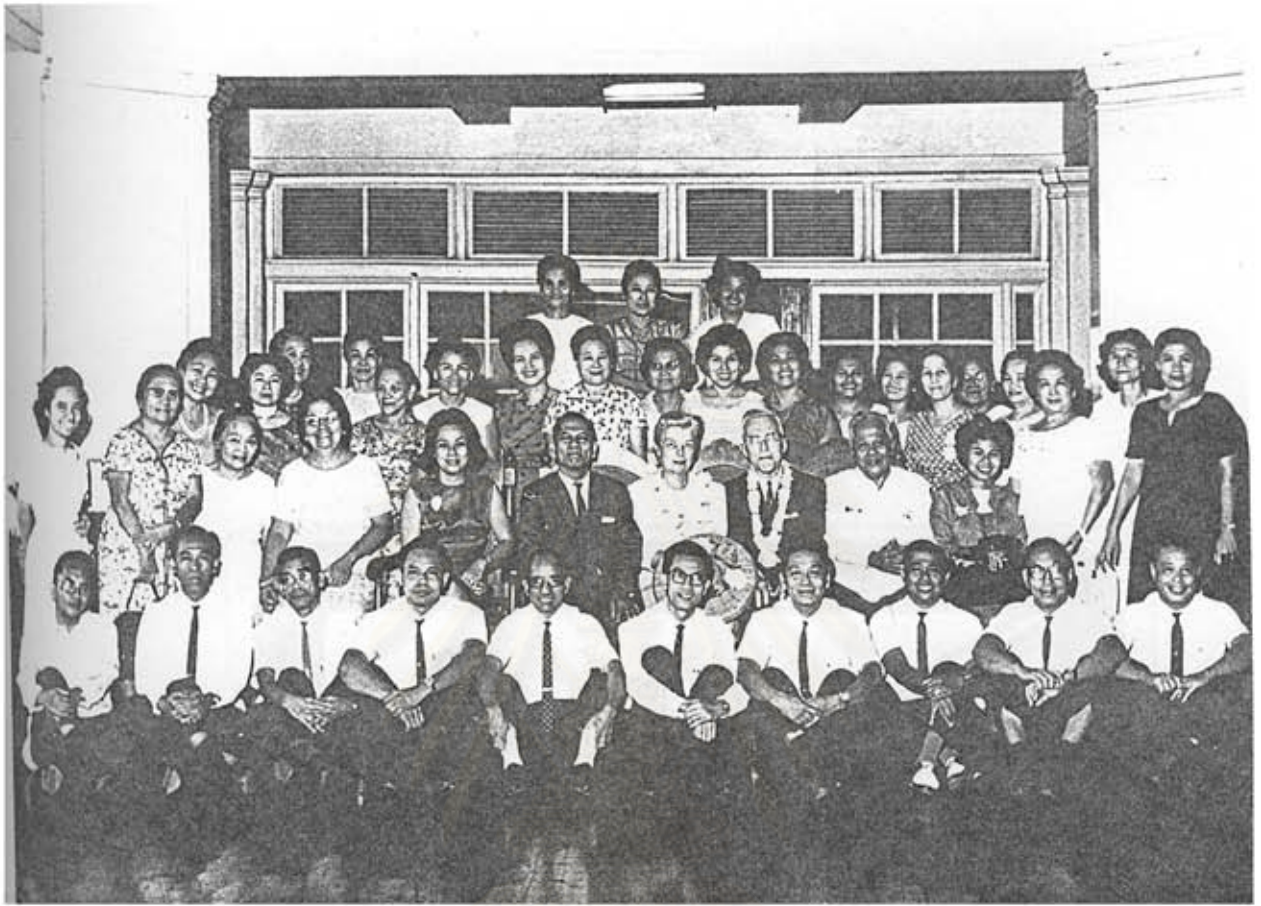
ภาพที่ ๑๕

อาจารย์พนอ ขณะแสดงท่ารำไทย ณ ศูนย์ประชาคมแห่งเมืองพาลอัลโต รัฐแคลิฟอร์เนีย เมื่อครั้งเดินทางไปดูการเรียนการสอนภาษาอังกฤษและเผยแพร่นาฏยศิลป์ไทยในสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้รับเชิญจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยทุนของสำนักงานข่าวกรองสหรัฐอเมริกา (UNITED STATES INFORMATION SERVICE หรือ USIS) ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๗^{๑๕}

จากข้างหลังภาพพบลายมืออาจารย์พนอ ได้เขียนบรรยายว่า MACHA SWIMS (TO SWIM) FISH อาจเป็นไปได้ว่า อาจารย์พนอประสงค์จะออกแบบท่าทางใหม่ในรูปแบบของปลาว่ายน้ำ โดยให้มือซ้ายจับคว่ำ ยกศอกสูงระดับไหล่ให้จับนั้นสูงระดับหางคิ้วมือขวาทำขนตึง หงายวงแกงลงระดับหน้าขา ศรีษะเอียงซ้าย ขาสองข้างชิดกันแล้วย่อตัวลง นับว่าเป็นการประดิษฐ์ท่าแบบใหม่ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าอาจารย์พนอได้กระทำอย่างฉับพลัน

^{๑๕} อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ ก่าเนียดกาญจน์.

สารานุกรมการพิมพ์, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖.

ภาพที่ ๑๖

อาจารย์พนอ เมื่อครั้งที่ได้รับเชิญจากรัฐบาลประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อครั้งเดินทางไปดูการเรียน การสอนภาษาอังกฤษและ
เผยแพร่ภาพยนตร์ไทยในประเทศฟิลิปปินส์ ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๗
โดยทุนของสำนักงานพัฒนาระหว่างประเทศอเมริกา (AGENCY FOR
INTERNATIONAL DEVELOPMENT)^{๑๖}

(อาจารย์พนอ นั่งเก้าอี้คนแรก นับจากขวาสุด. คนที่ ๗)

^{๑๖} อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของอาจารย์พนอ กำเนิด
กาญจน์. สำนวนจิตการพิมพ์, ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๑๗

บัตรประจำตัวอาจารย์พนอเมื่อครั้งทำงานที่คณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมหญิง จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ ๑๘

อาจารย์พนอ (นั่งหน้าสุด) คือ ผู้นำในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ โดยความร่วมมือจากบุคคลหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมเกี่ยวกับบทบาทสตรี เช่น กลุ่มสตรีศรีหมาก้าง เป็นต้น และทุกกิจกรรม อาจารย์พนอสามารถเป็นผู้ชักจูงให้คนเข้ามาร่วมงานได้อย่างสำเร็จ และนับว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถในการชักนำบุคคลทุกฝ่ายมาร่วมสร้างประโยชน์

ภาพที่ ๑๘

อาจารย์พนอ อาสาแสงซูด "มะเทิ่งเมี้ยเจิง" เพื่อแสดงความยินดีแก่คุณพ่อเลื่อน - คุณแม่ลมุล มาลาเพชร ซึ่งเป็นเพื่อนรักเมื่อครั้งอดีต จากการสัมภาษณ์คุณจันทร์สว่าง ฝายราช เล่าว่า "มะเทิ่ง" เป็นการแสดงที่อาจารย์พนอ โปรดปรานที่สุด^{๑๗} และจะวาดลวดลายอย่างสวยงาม เป็นที่ประทับใจของทุกคนที่พบเห็น

^{๑๗} สัมภาษณ์. คุณจันทร์สว่าง ฝายราช . ๑๘ สิงหาคม ๒๕๓๘

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๒๐

อาจารย์พนอ ในการแสดงชุด "มะเทิ่งเมียเจิง" ใน
ภาพแสดงทำตั้งวงบนด้วยมือขวา มือซ้ายอาจทำในลักษณะจับส่งหลัง
ยื่นเต็มเท้าขวา และเท้าซ้ายยื่นงอเข้า โดยให้สันเท้าทั้งสองห่างกัน
ประมาณ ๑ ฟุต ทรงตัวตรงศรีษะเอียงซ้าย

ภาพที่ ๒๑

สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งสูงสุดในใจของอาจารย์พนอ ตั้ง
 นั้น วันเฉลิมพระชนม์พรรษาแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้า -
 อยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ของทุกปีอาจารย์
 พนอจะเป็นผู้นำในการถวายความจงรักภักดีอย่างสม่ำเสมอ ไม่ว่าจะ
 เป็นในนามกลุ่มสตรีศรีหมากแข้งหรือกาชาด จังหวัดอุดรธานี
 (อาจารย์พนอ นั่งแถวแรก คนที่ ๒ จากซ้ายมือ)

ภาพที่ ๒๒

ภาพที่ ๒๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์พนอ (ภาพที่ ๒๒ คนที่ ๒ จากซ้าย) (ภาพที่ ๒๓ คนที่ ๓ จากซ้าย) กับการรวมกลุ่มสตรีศรัทธาจำนวนมากเข้าร่วมใจถวายพระพรชัยแด่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในวันที่ ๑๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๒๔

อาจารย์พนอ (คนที่๒ จากซ้ายมือ) พร้อมด้วยเหล่าข้าราชการ
พร้อมใจกันถวายพระพรแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่อง
ในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช
๒๕๓๔

๒.๒ ผลงานอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์

อาจารย์พนอ มีกิจกรรมที่ต้องปฏิบัติมากมาย นอกเหนือจากงานสอนอันเป็นภาระหน้าที่หลักแล้ว ยังยอมที่จะริเริ่มสร้างสรรค์กิจกรรมพิเศษเสริมเวลาว่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานด้านบันเทิงให้แก่โรงเรียน อาจารย์พนอได้ริเริ่มรับผิดชอบงานด้านสร้างสรรค์ความบันเทิงต่าง ๆ ตั้งพุทธศักราช ๒๕๕๖ เพราะเป็นปีที่จบการศึกษาได้ประกาศนียบัตรครุประถม (ป.ป.) และเข้ารับราชการตำแหน่งครูจิตอาสาสอนที่โรงเรียนสตรีราชนิกิต โรงเรียนสตรีประจำจังหวัดอุดรธานี

จากนั้นมาอาจารย์พนอก็ได้สร้างผลงานทางด้านนาฏย-ศิลป์อีสาน ตามลำดับดังนี้ ^{๑๙}

- ปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ เป็นผู้ช่วยผู้ฝึกซ้อมฟ้อนภูไทแสดงในงานศิลปหัตถกรรม ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร ขณะนั้นดำรงตำแหน่งครูจิตอาสา โรงเรียนสตรีฝึกหัดครูอุดรธานี

- ปีพุทธศักราช ๒๕๕๖ เป็นผู้ฝึกซ้อมการแสดงฟ้อนเมืองในงานศิลปหัตถกรรม ณ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร

- ปีพุทธศักราช ๒๕๕๘ เป็นผู้ฝึกซ้อมการรำถวายพระพร เพื่อรับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมภาคอีสานเป็นครั้งแรก การแสดงในครั้งนั้นมี ๕ ชุดประกอบด้วย

^{๑๙} ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบเกษียณอายุราชการอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์.๓๐ กันยายน ๒๕๖๕, หน้า ๑-๑๐.

๑. ฟ็อนทางนกุยง

๒. ฟ็อนกุไท

๓. ร่าบายศรี

๔. ฟ็อนถวายพระพร

- ปีพุทธศักราช ๒๕๐๕ นับเป็นประวัติศาสตร์แห่งวงการนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสาน ที่ได้เผยแพร่ นาฏศิลป์อีสานสู่ราชสำนัก และนาฏศิลป์คนสำคัญก็คือ อาจารย์พนอ เพื่อต้อนรับประธานาธิบดี ชูการ์โน และทูตานุทูต ๑๕ ประเทศ ณ พระราชวังบางปะอิน

ขณะนั้นอาจารย์พนอดำรงตำแหน่งอาจารย์ตรี วิทยาลัยครูอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี

- ปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ เป็นปีที่เกิดการแสดงเชิงชุดใหม่ ๒ ชุดและเป็นชุดที่เป็นจุดกำเนิดและเป็นแบบอย่างการสร้างสรรค์เชิงชุดใหม่ ๆ ในปัจจุบันนั้นคือ เชิงบายศรี และเชิงกระต๊อบ^{๑๙} ในนามประชาชนชาวจังหวัดอุดรธานี และประมาณเดือนมกราคมปีเดียวกันได้รับพระราชเสาวนีย์ให้ฝึกซ้อมเชิงบายศรีให้แก่นางพระกำนัล เพื่อถวายการต้อนรับพระราชินีจุเลี่ยนา และพระราชินีปัทริกซ์

นับว่าเป็นปีที่สำคัญแก่วงการนาฏศิลป์อีสานเพราะการแสดงครั้งนี้มีการใช้อุปกรณ์ประกอบการแสดงนั่นคืออาจารย์พนอได้นำกระต๊อบห้อยเฉียงบ่านักแสดงในระดับเอว

^{๑๙} พนอ กำเนิดกาญจน์. ประวัติเชิงกระต๊อบขาว. ๒๕๓๐,
หน้า ๑๗๑

ทางรัฐบาลไทยจัดรำไทยถวาย โดยมอบหมายให้กรมศิลปากรเป็น ส่วนราชสำนักได้มีการจัดการต้อนรับเป็นการส่วนพระองค์ โดยมีการแสดงชุดไทยพระราชนิยม รำ ไทย การแสดงพื้นเมืองทุกภาค มีการแสดงภาพนิ่งประกอบเสภา

ในการนี้ท่านผู้หญิงมณีรัตน์ บุนนาค และท่านผู้หญิงประยงค์ สนิทวงศ์ นางสนองพระโอษฐ์ ได้นำอาจารย์พนอขึ้นเฝ้าสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ อาจารย์พนอได้กราบบังคมทูลว่าจะจัดชุด แข็งบายศรีอันเป็นชุดที่นิยมของวิทยาลัยครูอุดรธานีถวาย เนื่องจากชุดนี้ผู้แข็งแสดงนั่งขึ้นหมี่และแขวนกระติบข้าว ซึ่งทั้งสองสิ่งเป็นของใช้ในวิถีชีวิตของคนอีสาน

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเห็นด้วย^{๒๐} และโปรดให้อาจารย์พนอฝึกหัดให้นางพระกำไลโดยมอบหมายให้ท่านผู้หญิงมณีรัตน์ บุนนาค เป็นผู้ควบคุมดูแลนักแสดงซึ่งมีรายชื่อดังต่อไปนี้

๑. คุณหญิงเบญจวรรณ	จักรพันธ์
๒. หม่อมราชวงศ์ราศรี	อมตยกุล
๓. หม่อมราชวงศ์ฉัตรสุดา	นันทาภิวัดน์
๔. คุณอังกาบ	บุญยงิติ
๕. คุณพีรชด์	สุจริตกุล
๖. คุณสุนามัย	ประภิต

^{๒๐} พนอ กำเนิดกาญจน์. ประวัติ แข็งกระติบข้าว. ๒๕๓๐,
หน้า ๑๒๑.

ในปี ๒๕๐๔ นี้เองอาจารย์พนอ ซึ่งดำรงตำแหน่ง อาจารย์โท ประจำกรม การฝึกหัดครูได้มีโอกาสดำเนินงานที่สหรัฐอเมริกา โดยได้เข้ารับเชิญจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาให้เดินทางไปดูงานด้านการเรียนการสอน ภาษาอังกฤษ และเผยแพร่ภาพยนตร์ไทย ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา^{๒๑} โดยทุนของสำนักงานข่าวกรองแห่ง สหรัฐอเมริกา (UNITED STATES INFORMATION, SERVICE USIS) และเดินทางไปยังประเทศฟิลิปปินส์ โดยทุนของสำนักงานพัฒนา ระหว่างประเทศ (อเมริกา) หรือ (AGENCY FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT , AID) นอกจากนี้ ยังได้เดินทางไปดูการสอนภาษาอังกฤษ ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยทุนของ BRITISH COUNCIL การเดินทางไปดูงานทั้ง ๓ ประเทศ อาจารย์พนอยังได้ ศึกษาถึงวัฒนธรรมเกี่ยวกับการละคร ระบายสี พื้นบ้าน และโมเตินแดนซ์ นอกจากนี้ อาจารย์พนอยังได้แสดงชุด "เซ็งกระต๊อบ" ณ เมืองคลิฟแลนด์ เมืองโอไฮโอ และที่ศูนย์สันตนาการเมือง รัฐแคลิฟอร์เนีย อีกด้วย

จากการที่อาจารย์พนอ ได้มีโอกาสดำเนินงาน ประเทศดังกล่าว และได้พบได้เห็นศิลปวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแสดงต่างชาติ ฟิลิปปินส์ สหรัฐอเมริกาและอังกฤษจึงน่าจะมามีอิทธิพล ต่อแนวทางการสร้างงานทางด้านนาฏศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอ

๒๑

ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบเกษียณอายุราชการอาจารย์พนอ
กำเนิดกาญจน์, ๓๐ กันยายน ๒๕๒๕, หน้า ๖.

ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๐ อาจารย์พนอได้มีโอกาสจัดการแสดงหน้าพระที่นั่ง ถวายพระเจ้าชาร์ท และพระราชินีแห่งอิหร่าน ณ พระตำหนักเรือดั้น ในบริเวณพระตำหนักจิตรดาภิรมย์ พระราชวังดุสิต การแสดงครั้งนั้นจัดเป็นการแสดงเครื่องแต่งกายชนเผ่าต่าง ๆ ในอีสาน ประกอบการฟ้อนรำตามแบบของชนเผ่านั้น ๆ อาจารย์ได้เขียนบรรยายได้ดังนี้

"เนื่องจากพระตำหนักไทยเรือดั้นมีโครงสร้างเป็นแบบไทย ๆ ดังนั้นการแสดงฟ้อนรำถวายจึงเป็นแบบไทย โดยผู้อำนวยกาบบันเทิงคือ ท่านผู้หญิงมณีรัตน์ บุนนาค ซึ่งได้รับพระราชเสาวนีย์จากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้เป็นผู้อำนวยกาบบันเทิงนักแสดงและได้คัดเลือกสุภาพสตรีชื่อดังทั้งในและนอกราชสำนัก อาทิ คุณจิรนนท์ ลัดพลี คุณอาภัสรา กิตติยากร หม่อมราชวงศ์จิรสุดา กิตติยากร คุณใจศราราญ หิรัญพฤษภ์ หม่อมราชวงศ์สุพินดา จักรพันธ์ คุณพัรัตน์ สุจริตกุล และสุภาพสตรีอื่น ๆ มากกว่า ๓๐ คน และการแสดงชุดฟ้อนภูไทย แข็งระบำชายโขง ๗ เผ่า นั้น ได้ทำการแสดงในคืนวันที่ ๒๕ เดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๑ โดยเริ่มต้นด้วยชุดฟ้อนภูไทยเมื่อจบการแสดงได้รับการปรบมืออย่างกึกก้อง พระเจ้าชาร์ท และสมเด็จพระราชินีฟาร่าห์รับสั่งว่าสวยงามดีมาก"^{๒๒}

^{๒๒}

พนอ กำเนิดกาญจน์. การรับเสด็จพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ.
อุดรธานี: โรงพิมพ์ดารา, ๒๕๓๐. หน้า ๑๕

- พุทธศักราช ๒๕๑๓ เมื่อวันที่ ๕ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๓ อาจารย์พนอ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "จตุตถาภรณ์ ชั้นางเฝือก" (จ.ช.) นับเป็นระยะเวลายาวนานถึง ๑๕ ปี ตั้งแต่มีโอกาสรับใช้เฝ้าองพระยุคลบาทกล่าวคือ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๙๘ - ๒๕๑๓ นี้ อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ ได้ช่วยงานการแสดงแต่ราชสำนักมาอย่างมิเคยช่ยท้อ

- ปีพุทธศักราช ๒๕๑๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้อาจารย์พนอ ได้จัดการแสดงเชิงชายโขง ๗ เฝ่า แก่นางพระกำนัล เพื่อด้อนรับพระเจ้าแผ่นดินและพระราชินี แห่งมาเลเซีย ณ พระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่ ขณะนั้นอาจารย์พนอ ยังคงดำรงตำแหน่งอาจารย์โท ณ วิทยาลัยครูอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี

- ปีพุทธศักราช ๒๕๑๗ วันที่ ๕ เดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗ อาจารย์พนอ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อีกหนึ่งเหรียญ คือ "เหรียญจักรพรรดิมาลา"* และยังคงดำรงตำแหน่งอาจารย์โท วิทยาลัยครูอุดรธานี

- ปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ ได้รับพระราชเสาวนีย์ให้อาจารย์จัดการแสดงระบำจตุรภาคในงานฉลองครบรอบอภิเชกสมรส ๒๘ ปี

---

* เหรียญจักรพรรดิมาลา ใช้อักษรย่อว่า ร.จ.พ. สร้างขึ้นเมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๓๖ แต่หาได้มีกฎหมายไม่ มาปี ๒๔๓๘ จึงได้ตราพระราชบัญญัติขึ้น เรียกว่า พระราชบัญญัติเหรียญจักรพรรดิมาลา รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ และต่อมาได้มีพระราชบัญญัติเหรียญจักรพรรดิมาลา รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ ขึ้นแทน ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ได้ใช้ตลอดมาจนถึงปี พุทธศักราช ๒๔๘๔ จึงได้มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับเหรียญนี้ขึ้นมา รวมเป็นฉบับเดียวกันกับเหรียญจักรมาลา ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติเดิมเสียทั้งหมด

- ปีพุทธศักราช ๒๕๑๙ เมื่อวันที่ ๕ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ คือ "ตรีตราภรณ์มงกุฎไทย" (ต.ม.) และเป็นปีที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาดนตรีศึกษา และนาฏศิลป์

- ปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ อาจารย์พนอ ได้รับมอบหมายให้จัดการแสดงเชิงอีสานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบำละครภาคถวายแด่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี และพระองค์ เจ้าโสมสวลีพระวรราชาธินัดดามาตุและได้ทำการฝึกซ้อมเชิงมดหมี่ในงานฉลองโรงเรียนจิตรลดาครบ ๒๕ ปี ถวายแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี และฝึกซ้อมเชิงสวิงต้อนรับน้องชายประธานาธิบดีฝรั่งเศส ณ ตำนกภูพานราชนิเวศน์ จังหวัดสกลนคร

นอกจากนั้นได้รับสั่งจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี ให้จัดการแสดงเชิงชายโขงให้แก่นางพระกำนัล เพื่อถวายเจ้าฟ้าหญิงแอนและพระสวามี ซึ่งเป็นราชอาคันตุกะของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี

- ปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ ฝึกซ้อมเชิงชาวประมงให้แก่นางสนองพระโอษฐ์ เพื่อรับเสด็จเจ้าหญิงแอน และพระสวามีในฐานะพระราชอาคันตุกะในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวันเฉลิมพระชนม์พรรษา

- ปีพุทธศักราช ๒๕๒๓ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ในวันที่ ๕ เดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๒๓ "ตรีตราภรณ์ช้างเผือก" (ต.ช.)

- ปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ อาจารย์พนอ เกษียณอายุราชการ-
การโดยดำรง ตำแหน่งอาจารย์ ๓ วิทยาลัยครูอุดรธานี เป็น
ตำแหน่งสุดท้าย

- ก่อนปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ได้จัดการฝึกซ้อมเชิงมดหมี่
ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม
ราชินีนาถ เมื่อครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินจังหวัดอุดรธานี

- ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า
จุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี มีพระประสงค์จะจัดการแสดงรำภาค
ต่าง ๆ ทั้ง ๔ ภาคของไทย โดยพระองค์จะทรงร่วมแสดงด้วยเพื่อ
หารายได้โดยเสด็จพระราชกุศลกุลเกล้ากุศลระหม่อมถวายพระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕
รอบ ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ ๒๘-๒๙ เดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๐
ณ โรงละครแห่งชาติกรุงเทพมหานคร การนี้ได้โปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้อาจารย์พนอ จัดการแสดงชุดเชิงอีสาน และชุดฟ้อนภูไท

- ปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์
๒๓
"เหรียญราชรุจิทอง"

- ปีพุทธศักราช ๒๕๓๖ เมื่อวันที่ ๒ เดือนตุลาคม
พุทธศักราช ๒๕๓๖ ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "เหรียญรัตนภรณ์
ชั้น ๔" ๒๔

๒๓. ที่ระลึกเนื่องในโอกาสงานเกษียณอายุราชการอาจารย์พนอ

กำเนิดกาญจน์. ๓๐ กันยายน ๒๕๒๕, หน้า ๑-๑๐

๒๔. เรื่องเดียวกัน

อาจารย์พนอได้รับพระราชทาน "เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๔" นับเป็นเกียรติประวัติสูงสุดในชีวิตของอาจารย์พนอ จากคุณสมบัติของบุคคลที่ได้รับการพิจารณาพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์นั้น ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากหนังสือเกี่ยวกับการขอพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "เหรียญรัตนาภรณ์ หรือเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา" ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะต้องมีคุณสมบัติดังนี้

"เหรียญรัตนาภรณ์ เป็นเหรียญส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ ทรงสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานแก่ผู้จงรักภักดีเพื่อเป็นเครื่องหมายในพระมหากรุณาธิคุณ สดแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร มีห้าชั้น และมีทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้รับพระราชทานเหรียญนี้จะได้รับพระราชทานประกาศนียบัตรทรงลงพระปรมาภิไธยประทับพระราชลัญจกรด้วยการพระราชทานจะพระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์แก่ผู้รับ^{๒๕} หากผู้รับพระราชทานได้รับการเลื่อนชั้นสูงขึ้นจะต้องส่งขึ้นรองคืน

จากการค้นคว้าศึกษาระเบียบว่าด้วยการขอพระทานเหรียญรัตนาภรณ์ หรือเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา พุทธศักราช ๒๕๒๑ นั้นผู้วิจัยพบว่า อาจารย์พนอมีคุณสมบัติได้รับพิจารณารับพระราชทานเหรียญ

ระเบียบว่าด้วยการของพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์หรือเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา พุทธศักราช ๒๕๒๑ มีทั้งสิ้น ๑๒ ข้อ โดยมีคณะรัฐมนตรีสมัย พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นผู้พิจารณาลงมติ ผู้วิจัยพบว่ามติสำคัญข้อที่สามารถบ่งชี้ว่าอาจารย์พนอมีคุณสมบัติได้รับพิจารณาพระราชทานดังนี้

๒๕

อนุสรณ์งานสถาปนากิจศพนางจำนวน จิปภพ. เรื่องเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย. พระนคร: โรงพิมพ์กรุงศิลป์, ๒๕๐๕.

"ข้อ ๓ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา เป็นเหรียญซึ่ง
พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่ทหาร ตำรวจ ข้าราชการ และประชาชน ซึ่ง
เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางศิลปวิทยาอันได้แสดงให้เห็นประจักษ์เป็นพิเศษแล้ว เพื่อเป็น
การเชิดชูเกียรติแก่ผู้ได้รับพระราชทาน"^{๒๕}

" ข้อ ๕ ผู้ซึ่งจะได้รับการพิจารณาของพระราชทานเหรียญ
ดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา จะต้องมึผลงานประการใดประการหนึ่ง ดังต่อไปนี้

- (๑) คิดค้นความรู้ ระบบ กรรมวิธี หรือ ประดิษฐ์สิ่งใหม่เป็น
ผลสำเร็จ
- (๒) ปรับปรุงความรู้ ระบบ กรรมวิธี หรือสิ่งประดิษฐ์ให้ดีขึ้น
กว่าเดิมเป็นอันมาก
- (๓) ได้แสดงให้เห็นที่ปรากฏว่า มีฝีมือและชื่อเสียงยอดเยี่ยม
ในทางศิลปวิทยา

ทั้งนี้ผลงานดังกล่าวจะต้องแสดงให้เห็นประจักษ์เป็นพิเศษว่าเป็น
ประโยชน์อย่างยิ่งต่อประเทศชาติ"^{๒๖}

อีกทั้งเหรียญราชรุจิทอง ที่อาจารย์พนอ ได้รับพระราชทาน
ผู้วิจัยได้ค้นคว้าหาคุณสมบัติของบุคคลที่ควรได้รับพระราชทาน ดังหนังสือเรื่อง
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย ดังนี้

"เหรียญราชรุจิ เป็นเหรียญส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์
ทำนองเดียวกับเหรียญรัตนาภรณ์ สำหรับพระราชทานแก่ผู้มีความชอบในพระองค์
จากเหรียญรัตนาภรณ์ มีสองชนิด ๆ หนึ่งเรียกว่า เหรียญราชรุจิทอง อีกชนิด
หนึ่งเรียกว่า เหรียญราชรุจิเงิน มีทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน การพระราชทาน

^{๒๕} สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย. กรุงเทพฯ: ๒๕๓๐.

หน้า ๑๑๒.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓

จะพระราชทานให้เป็นกรรมสิทธิ์ หากผู้รับพระราชทาน หรือทายาทโดยธรรม
ของผู้รับพระราชทาน กระทำผิดร้ายแรง หรือประพฤติตนไม่สมเกียรติอาจทรง
เรียกคืนได้ เจริญนี้ไม่มีประกาศนียบัตรเหรียญราชรุจินี้ เริ่มมีมาตั้งแต่ราชการที่ ๕
(รัชกาลที่ ๘ ไม่มี) เจริญทองให้อักษรย่อว่า ร.จ.ท. เจริญเงินใช้อักษร
ย่อว่า ร.จ.ง. ถ้าเป็นเหรียญของรัชกาลใดก็ได้เติม เลขที่รัชกาลนั้นลง เช่น เจริญ
ราชรุจิทอง รัชกาลที่ ๕ ก็เขียนว่า ร.จ.ท.๕ เจริญราชรุจินเงิน รัชกาลที่ ๕
ก็เขียนว่า ร.จ.ง. ๕ เหล่านี้เป็นต้น"^{๒๘}

ผลงานชิ้นสุดท้ายก่อนเสียชีวิต อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์
ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้กำกับบทละครอุตร ๑๐๐ ปี เรื่อง "กรมหลวงประจักษ์"
เมื่อวันที่ ๑๘-๒๒ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๓๖

อาจารย์พนอ ใช้ชีวิตรับราชการนานถึง ๓๙ ปี (๒๔๘๖-๒๕๒๕)
ตั้งมั่นด้วยพฤติกรรมของความเป็นครูที่อยู่ในตัวของอาจารย์พนอ จึงสะท้อนใน
ผลงานนาฏศิลป์อีสานที่อาจารย์พนอ ประดิษฐ์ขึ้น จากการค้นคว้ารวบรวม
ข้อมูลนั้นผู้วิจัยพบว่า อาจารย์พนอได้เลือกเอา นาฏศิลป์อีสานเป็นสื่อในการ
สอนแก่ผู้ที่พบเห็นถึงแม้ว่าจะไม่มีการให้ความรู้โดยตรง แต่ลักษณะการ
นำเสนอนาฏศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอนั้น มักจะถ่ายทอดออกมาอย่าง
เป็นขั้นตอน เช่น "ชุดแข็งกล้วย" นับว่าเป็นผลงานชุดหนึ่งที่อาจารย์พนอ
ประสงค์จะสะท้อนความผูกพันของมนุษย์ต่อพืชพรรณธรรมชาติ โดยเลือกเสนอ
คุณประโยชน์ของกล้วย และมีวิธีนำเสนอ โดยเริ่มจากการยกย่องพระคุณของ
กล้วยด้วยกลอนลำ แล้วจึงเป็นแข็งในท่าทาง เริ่มชุดหลุ่มเพื่อปลูกกล้วย การ
บำรุงดูแลรักษา ตลอดจนเสนอคุณประโยชน์ของลำต้น ก้าน ใบ หัวปลี และ
ผล การแสดงชุดนี้เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง คือ ผู้แสดงได้นำเอาผลิตผลจากกล้วย
เช่น กล้วยฉาบ กล้วยตาก กล้วยปิ้ง และ กล้วยเชื่อม เป็นต้น แล้วพ้อนรำ
เดินเข้าไปหาขังผู้ชมเพื่อให้ชิม^{๒๙}

^{๒๘} อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนางจำนวน จิปภพ. เรื่องเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย,
พระนคร: โรงพิมพ์กรุงศิลป์, ๒๕๐๕
^{๒๙} สัมภาษณ์. คุณจันทร์สว่าง ฝ่ายราช. ๑๘ สิงหาคม ๒๕๓๘.

ผลงานนาฏศิลป์อีสานตามแบบอาจารย์พนอในชุดอื่น ๆ มักจะนำเสนอด้วยวิธีที่กล่าวมาข้างต้นทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าอาจารย์พนอ ต้องการให้ผู้ชมได้เข้าใจ และรู้ถึงความเป็นอีสานได้ นอกจากนั้นผู้วิจัยพบว่าตั้งแต่ละครชุดของอาจารย์พนอ มักจะมีบทร้องประกอบในเนื้อหาของบทร้องนั้นก็แฝงด้วยสาระความรู้ อีกทั้งความบันเทิง เช่น เพลงประกอบเชิงบทยศรึ ทำให้ผู้ชมซึ่งเข้าใจว่า ชาวอีสานจะมาต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองด้วยการนั่งรวมกลุ่มอย่างเป็นระเบียบและมีพาวัญ ตัวบทยศรึประดับดอกไม้ อีกทั้งยังมีสายสิญจน์ เพื่อผูกข้อมือ ตลอดจนทำให้ผู้ชมเข้าใจว่าคนอีสานรักผืนแผ่นดินเกิดของตน คือขวัญจะกระเจิงไปแห่งใด หากมาถึงบ้านเกิดตนแล้วก็ขอให้รับมาแล้วจะทำการต้อนรับอย่างดี เป็นต้น

ซึ่งที่สะท้อนถึงให้เห็นความเป็นครูของอาจารย์พนออีกชุดหนึ่งคือเชิงหมี่ซิด ซึ่งเป็นการแสดงการทำงานของสตรีชาวอีสานที่มาร่วมทอผ้า อาจารย์พนอได้นำเสนอตั้งแต่เก็บใบหม่อน สาวไหม ตัดฝ้าย จนถึงขั้นตอนสุดท้ายคือ ทอผ้า หลังจากนั้นก็มีบทร้องชมผ้าไหมที่ทอเสร็จแล้ว เนื้อหาของบทร้องนั้นได้แสดงให้เห็นว่าผ้าไหมที่ยกขึ้นมาให้ดู ชื่อลายอะไร มีลักษณะพิเศษ และเก็บรักษาอย่างไร เป็นต้น

จากการรวบรวมข้อมูลทั้งด้านชีวประวัติและผลงานของอาจารย์พนอผู้วิจัยพบว่า ทั้งตำแหน่งในหน้าที่ราชการตลอดจนโอกาสของชีวิต ล้วนแต่ส่งผลให้งานนาฏศิลป์อีสานของอาจารย์พนอ มีการพัฒนาการซึ่งสามารถแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงได้ ๓ ช่วงโดยอาศัยช่วงของวัยต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ หลังในการแบ่ง ซึ่งสามารถแบ่งวัยได้ ดังนี้

๑. วัยกำลังศึกษา
๒. วัยทำงานหรือรับราชการ
๓. วัยหลังเกษียณอายุราชการ

ช่วงที่ ๑ วัยกำลังศึกษา

ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๓ - ๒๔๘๖ ได้เข้าศึกษาฝึกหัดครู ณ โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย จากการศึกษาประวัติด้านกิจกรรม พบว่าเป็นปีที่ยังมีได้ปรากฏการประดิษฐ์ผลงานทางด้านนาฏศิลป์อย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ปรากฏกิจกรรมทางด้านนาฏศิลป์มาก่อน เช่น เดียวกับกิจกรรมนักเรียน นักศึกษาทั่วไป

ตลอดช่วงการศึกษา ๒๔๘๓-๒๔๘๖ นั้น ยังเป็นช่วงที่เกี่ยวเนื่อง ประสบการณ์นาฏศิลป์ทั่วไปซึ่งยังไม่ปรากฏการประดิษฐ์นาฏศิลป์อีสานอาจจะ เป็นเพียงผู้ร่วมแสดง*

ช่วงที่ ๒ วัยทำงานหรือรับราชการ

(ปีพุทธศักราช ๒๔๘๗-๒๕๒๕) หลังจากจบการศึกษาแล้ว อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ เริ่มเข้ารับตำแหน่งครูจัดวา ณ โรงเรียนสตรีราชินูทิศ จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๖ ซึ่งเป็นโรงเรียน เมื่อครั้งอาจารย์พนอเคยศึกษาเมื่อชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จากการค้นคว้า วิจัยพบว่าอาจารย์พนอ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยผู้กำกับการแสดงชุดพ็องกุไท เพื่อแสดงในงานศิลปหัตถกรรม ณ โรงเรียนสวนกุหลาบ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๔ และ พุทธศักราช ๒ ๔๙๖ เป็นต้นมา

* ผู้วิจัยพบภาพถ่ายขาวดำ ขอบหยักเป็นลายไทยขนาดเล็กประมาณ ๓x๓ นิ้ว เป็นภาพอาจารย์พนอ และเพื่อนนักเรียนเมื่อครั้งเรียน ณ โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย แต่งตัวแบบละครไทย นุ่งผ้ายกหน้านาง สวมเสื้อแขนกระบอก ห่มผ้าตะเบงมาน ทำทรงผมปีก พร้อมกับถือดาบ(คล้ายอนุสาวรีย์ท้าวเทพกษัตรี และท้าวศรีสุนทร ณ อำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต) แต่ไม่สามารถนำมาบันทึกไว้ในงานวิจัยฉบับนี้ได้

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๙๘ ประวัติศาสตร์นาฏศิลป์อีสานได้มีผลงานอันเกิดจากอาจารย์พนอ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จเยือน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นจังหวัดแรกของประเทศไทยครั้งนั้น อาจารย์พนอได้รับมอบหมายให้ฝึกซ้อมการแสดง ๔ ชุด เพื่อรับเสด็จทั้งสองพระองค์ คือ

๑. ฟ้อนหางนกยูง
๒. ฟ้อนภูไท
๓. รำบายศรี
๔. ฟ้อนถวายพระพร

ขณะรับราชการอาจารย์พนอได้รับมอบหมายให้จัดการแสดงในหลายโอกาส ก็อาจจะเป็นปีที่ยังค้นหา และสิ่งสมประสงค์ด้านออกแบบและประดิษฐ์นาฏศิลป์อีสาน จนกระทั่งเมื่อปี ๒๕๐๔ อาจารย์พนอ ได้มีโอกาสรับใช้เบื้องพระยุคลบาท ครั้งแรกที่ต้องเดินทางไปสอนฟ้อนภูไท แก่นางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อต้อนรับประธานาธิบดีชูการ์วิน และทูตานุทูต ๑๔ ประเทศ ณ พระราชวังบางปะอิน

นับว่าเป็นช่วงเวลาที่อาจารย์พนอ มีผลงานการประดิษฐ์นาฏศิลป์อีสานอย่างมากมายและได้ทำการเผยแพร่นาฏศิลป์อีสานอย่างต่อเนื่อง เพราะในปีพุทธศักราช ๒๕๑๙ ได้รับตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาดนตรีศึกษา และนาฏศิลป์ ณ วิทยาลัยครูอุดรธานีจึงต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่ ซึ่งจะมีผลต่อการสร้างเอกลักษณ์ และพัฒนาการรูปแบบนาฏศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอ เพราะอาจารย์พนอได้มีโอกาสได้มีโอกาสเดินทางไปศึกษาและดูงานต่างประเทศคือ ประเทศฟิลิปปินส์ สหรัฐอเมริกา และอังกฤษ การเดินทางครั้งนั้น อาจารย์พนอได้ศึกษาด้านการละคร ระบำรำฟ้อนบ้าน จึงอาจนำบางสิ่งบางอย่างในการแสดงเหล่านั้นมาประยุกต์ และผสมผสานในงานนาฏศิลป์อีสาน เช่นการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างผู้แข็งกับคนดู การใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ ขึ้นบนเวที ตลอดจนการแปรแถว เป็นต้น

^{๗๐} วิทยาลัยครูอุดรธานี. ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบเกษียณอายุราชการ
อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์, ๒๕๒๕, หน้า ๔

ช่วงที่ ๓ เกษียณอายุราชการ - ปีนปลายชีวิต

(๒๕๒๕-๒๕๓๖) เมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๕ เป็นวันที่อาจารย์พนอ ได้เกษียณอายุราชการ อาจารย์ก็ยังคงทำหน้าที่เผยแพร่นาฏยศิลป์อีสานต่อไป อีกทั้งยังได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ทางด้านนาฏยศิลป์อีสาน แก่ลูกศิษย์อย่างต่อเนื่อง ผลงานทางด้านนาฏยศิลป์อีสานช่วงนี้ ยังคงดำรงเอกลักษณ์นาฏยศิลป์อีสานตามแบบของอาจารย์พนอ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

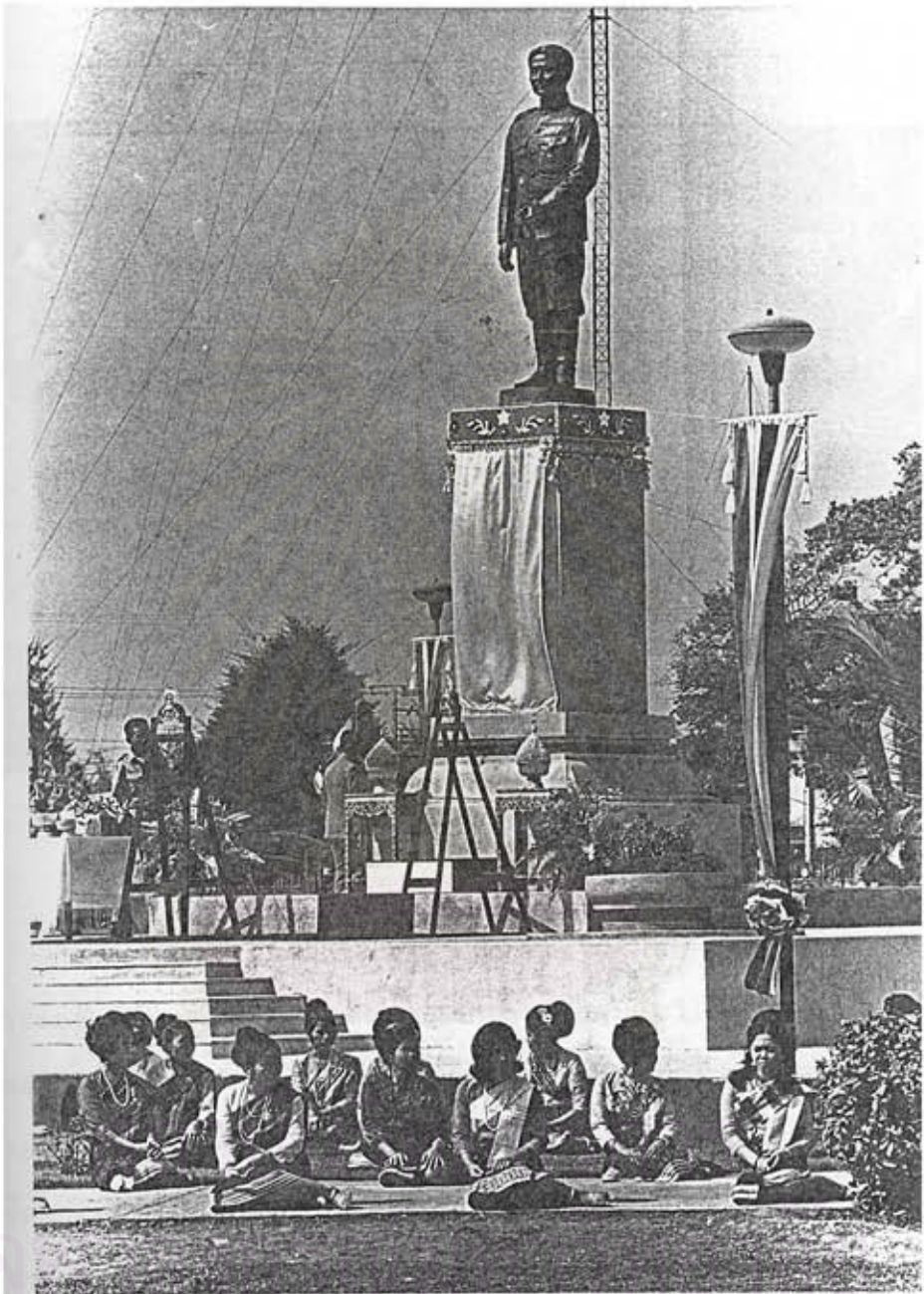
ภาพที่ ๒๕

อาจารย์พื่อนานักเรียนฝึกหัดครู ปีพุทธศักราช ๒๔๙๘ แสดงชุดฟ้อนหางนกยูง ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ณ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งจากภาพพบว่านักแสดงทุกคนมีเครื่องประดับศรีษะทำจากกระดาษเป็นวงกลม มียอดเป็นรูปหัวนกยูง ใส่เส้นไหมมีแขนคอแหลม ซึ่งมีกระโปรงบานสั้นเหนือเข้าต่อกับตัวเสื้อ พร้อมกับถือหางนกยูงเป็นมัดทั้งสองมือ ผู้แสดงขึ้นเต็มเท้าด้วยเท้าซ้าย และแยกขาขวาออกด้านข้างประมาณ ๑ ฟุต ปลายเท้าเฉียงออกด้านข้างเช่นกันเอียงศรีษะด้านซ้ายเหมือนกับจะพยายามเอียงลำตัวมาด้านซ้าย ในขณะที่มือขวายกสูงระดับศรีษะเป็นวงบนงอแขนเล็กน้อย ส่วนมือซ้ายงอแขนข้างลำตัว ให้มือห่างลำตัว ประมาณ ๑ ฟุต จากภาพผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเป็นการแสดงจินตลีลา

ภาพที่ ๒๖ (ภาพบน) และภาพที่ ๒๗ (ภาพล่าง)

ในภาพที่ ๒๗ อาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ (คนแรกแถวหน้า
ขวาสุด) นำนักศึกษาวิทยาลัยครูอุดรธานี รำวงสรวง กรมหลวง
ประจักษ์ศิลปาคม และในภาพที่ ๒๘ เหล่านักศึกษาร่วมรำวงสรวง
บริเวณหน้าอนุเสาวรีย์ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี
ปีพ.ศ. ๒๕๑๐

ภาพที่ ๒๘

ร่ำวงสรวง ณ อนุสาวรีย์กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ในการ
ควบคุมของอาจารย์พนอ ปีพุทธศักราช ๒๕๑๐

ภาพที่ ๒๙

พื่อนภูไท ออกแบบท่ารำโดยอาจารย์พนอ ผู้พื่อนท่าทำตั้งวงบน
มือซ้ายอยู่ระดับง่ามศรึษะ ส่วนมือขวาจับหงายสูงระดับใบหน้า บ้างก็ทำ
ระดับอก หรือระดับปาก ศรึษะเอียงขวา ยืนเต็มเท้าด้วยเท้าซ้าย ยกเท้า
ขวาลอยสูงจากพื้นเล็กน้อย พร้อมกับย่อเข้าซ้ายเล็กน้อย ผู้พื่อนสวมเสื้อแขน
ยาวสีดำ เอาเสื้อออกนอกผ้าถุง นุ่งผ้าถุงมีเชิงยาวกรอมเท้า ใส่สร้อยลูกปัด
ตัดดอกไม้ที่หูทั้งสองข้างพร้อมกับใส่เล็บยาวทั้ง ๑๐ นิ้ว (เอื่อเพื่อภาพโดย
คุณพนิดา สารสาส์ (กำเนิดกาญจน์) คุณพนิดา สารสาส์ แสดงแบบคนที่ ๓
จากซ้ายไปขวา

(บันทึกภาพเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ปีพุทธศักราช ๒๕๑๔)

ภาพที่ ๓๐

การแสดงชุดแข็ง ๗ เเผ่า เป็นการแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของชนกลุ่มน้อยแต่ละเผ่า อาทิ เผ่าภูไท ไทยดำ ช่าสาระวัน ไทยเวียง ช่าฮัดปือ ไทยโซ่ และชาวอีสาน จากภาพแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของชนกลุ่มน้อยแต่ละกลุ่ม และเอกลักษณ์พิเศษที่ปรากฏตามแบบของอาจารย์พนอ คือการนุ่งผ้าขึ้นทั้งชายไม่เท่ากัน แต่ถึงกระนั้นทรงผมของนักแสดงก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงสมัยนิยมนั่นเอง

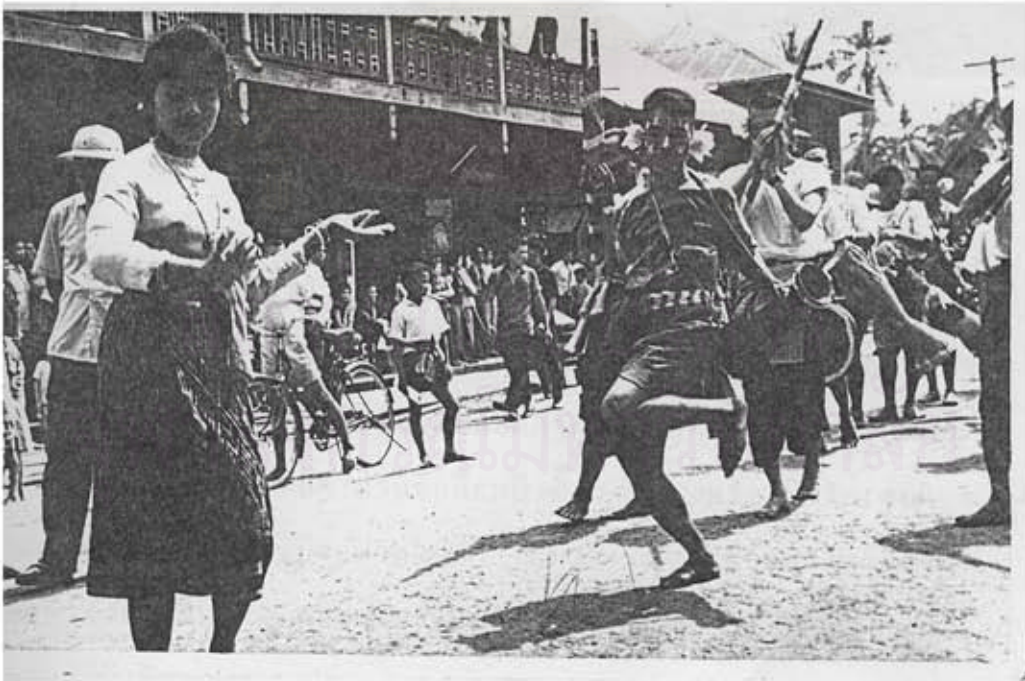
ภาพที่ ๓๑

ผลงานการออกแบบการแสดง รูปแบบจินตลีลา โดยอาจารย์พนอ
จากภาพนักแสดงท่าทำจีบคว้ามือบนและจีบหงายมือล่าง ช้อนจีบเข้าหากัน
ส่วนเครื่องแต่งกายประดับด้วยดอกไม้บริเวณด้านหน้า และมีดอกไม้ประดิษฐ์
อยู่บนศีรษะ

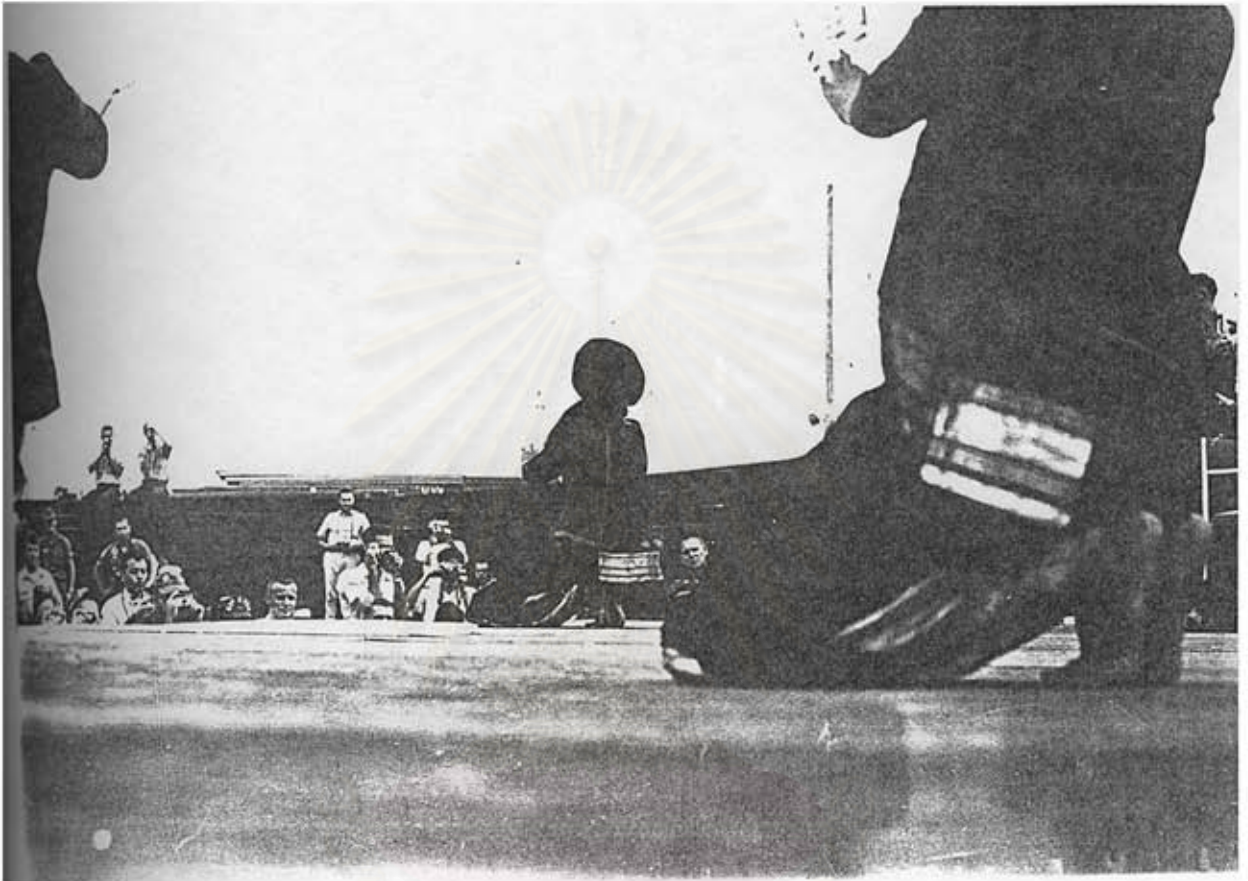
ภาพที่ ๓๒

ฟ้อนภูไท ในรูปชบวน ณ อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี
(ไม่ทราบปีที่บันทึกภาพ)

ภาพที่ ๓๓

ส่วนหนึ่งของเซิ้ง ตามแบบอาจารย์พนอประกอบชบวนในการควบคุมของ
อาจารย์พนอ (ไม่ทราบปีที่บันทึกภาพ)

ภาพที่ ๓๔

รำภูไท ภายใต้การนำเสนองานของอาจารย์พนอ ณ ฐานทัพอเมริกัน ใน
จังหวัดอุดรธานี จากภาพอธิบายได้ว่าชาวต่างชาติได้ให้ความสนใจอย่างยิ่ง
นอกจากจะดูด้วยความจดจ่อแล้วยังได้บันทึกภาพไว้ด้วย นักแสดงกำลังนั่งทับ
สันเท้า มือตั้งวางระดับใบหน้า ส่วนอีกมือหนึ่งตั้งวางบน พร้อมทั้งใส่เล็บและ
โพกผ้าคลุมศีรษะแล้วพันรอบคอพาดลงบ่า นับว่าเป็นการถ่ายทอดความเป็น
พื้นบ้านอย่างสมจริงสมจัง ตามแบบของอาจารย์พนอ
(ไม่ทราบปีที่บันทึกภาพ)

ภาพที่ ๓๕

ผลงานนาฏศิลป์อีสานที่ประดิษฐ์ขึ้น โดยอาจารย์พนอ อีกชุดหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถี และขนบธรรมเนียมประเพณีอีสานได้เป็นอย่างดี นั่นคือชุด "เซ็งเทียน" จากภาพพบว่านักแสดงมีเทียนเป็นอุปกรณ์การแสดง โดยถูกจัดวางไว้บนถ้วยเล็ก ๆ สองถ้วยและกำลังอธิษฐานก่อนทำการแสดง นอกจากนี้ยังพบว่าศรัษะ และข้อมือทั้งสองของนักแสดง มีด้ายสายสิญจน์พันรอบเป็นเครื่องประดับและตัดดอกไม้ มีผ้าขาวม้าห่มเป็นสไบเฉียงขณะแสดง ไม่ปรากฏการใช้แสงบนเวที อาจเป็นเพราะต้องการให้ผู้ชมได้สัมผัสบรรยากาศความเป็นพื้นบ้าน โดยให้แสงเทียนเป็นสื่ออุปกับดนตรีพื้นบ้านอีสานทำหน้าที่ขับกล่อม

ภาพที่ ๓๖

เมื่ออาจารย์พนอ (คนที่ ๕ จากขวามือ) นำนาฏยศิลป์อีสานสู่ราชสำนัก นับเป็นประวัติศาสตร์นาฏยศิลป์พื้นบ้านอีสานที่อดีตคงความเป็นศิลปะตามแบบท้องถิ่น ตามแบบของอาจารย์พนอ ได้มีโอกาสเผยแพร่ยังราชสำนัก อาจมีบางส่วนที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งกาย จากภาพพบว่าการแต่งกายมีความประณีตไม่ว่าจะเป็นความเป็นระเบียบในการนุ่งผ้าอื่นซึ่งจัดการให้ชายผ้าขึ้นเท่ากัน อีกทั้งการห่มสไบอย่างเรียบร้อยพร้อมทั้งเครื่องประดับที่เป็นเพชรพลอยสี รวมทั้งสร้อยตัวหรือสังวาลย์ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับฐานะของนักแสดงและวิถีความเป็นอยู่ตามสภาพสตรีในราชสำนัก เพราะนักแสดงทุกท่านล้วนเป็นนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ การแสดงชุดนี้น่าจะเป็นการแสดงชุด "เซิ้ง ๗ เผ่า" เพราะนักแสดงทุกท่าน แต่งกายตามลักษณะการแต่งกายของชนกลุ่มน้อย ในภาคอีสาน ได้แก่ เผ่าภูไท เผ่าไทดำ เผ่าไทยเวียง ช่าสาระวัน เผ่าช่าอัตปือ เผ่าโซ่ และเผ่าอีสาน

ภาพที่ ๓๗

อาจารย์พนอ (ยืนตรงกลาง) พร้อมด้วยบรรดาผู้พ้อง ซึ่งเป็นนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ กับการแสดงชุดเซิ้ง ๗ เฝ่า เพื่อต้อนรับพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ คือ พระเจ้าชาร์และพระราชีนี แห่งอิหร่านท้ายสุดคือ คุณอาภัสรา หงสกุล (กิตติยากร) คู่กับหม่อมราชวงศ์ จีริสดา วุฒิไกร (กิตติยากร) และขวาสุด คุณเจีระนันท์ ลัดพลี ถ่ายภาพเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๑๑ ณ พระตำหนักภูพิงค์ราชนิเวศน์ จังหวัดเชียงใหม่

(เอื้อเฟื้อภาพโดย หม่อมราชวงศ์จีริสดา วุฒิไกร (กิตติยากร)

ภาพที่ ๓๘

นักแสดงทุกคนเป็นหญิงล้วน ยืนอยู่ในตำแหน่งคล้ายครึ่งวงกลม ทำท่าทรงตัวตรง มือทั้งสองจับผ้าที่คล้องคอแล้วยื่นออกไประดับข้างสะโพก ด้านซ้าย คล้ายกับสะบัดผ้าแล้วขอเข้าทั้งสองข้างลง นักแสดงสวมเสื้อแขนยาว คอปิดเป็นกระดุมสองแถวยาวจากคอลงมาถึงชายเสื้อ ระดับของปลายผ้าถูกรวมเท่า มีผ้าคล้องคอยาวระดับข้อเท้า มวยผมไว้จุกข้างหลัง

ภาพที่ ๓๔

ภาพนี้เป็นการแสดงท่ารำแบบหนึ่ง นักแสดงทุกคนท่าท่าเดียวกัน โดยให้มือขวามีลักษณะเป็นวงบน ซึ่งสูงกว่าวงล่างของมือซ้าย เอียงซ้าย ขึ้นด้วยเท้าขวา และยกเท้าซ้าย

จากภาพพบว่า นักแสดงบางคนไม่สามารถทรงตัวได้ ขณะยืน ยกเท้าและเอียงศีรษะไม่เหมือนกัน บ้างลักคอ บ้างเอียงทั้งศีรษะ แต่ถึงกระนั้นก็มีได้เป็นอุปสรรค สำหรับอาจารย์พนอ ที่จะสร้างสรรค์งานเพราะอาจารย์พนอ อาจต้องการเพียงภาพรวมที่ออกมาสมบูรณ์ที่สุดเท่านั้น โดยเฉพาะท่าทางที่เหมือนชาวบ้านมากที่สุด คือ สิ่งที่นักออกแบบท่าเต้นรำอย่างอาจารย์พนอต้องการ ในขณะที่เดียวกันเมื่อมีการเคลื่อนไหว อาจเน้นความพร้อมเพรียงก็ได้

ภาพที่ ๕๐

อาจารย์จันทกร แม่้นหมาย (สุภาพสตรีที่ยืนซ้ายสุดติดกับเวที) ร่วมงานกับอาจารย์พนอ มานานกว่า ๑๓ ปี เป็นผู้ได้รับการถ่ายทอด วิชาความรู้ ทั้งด้านการร้องหมอลำและนาฏยศิลป์อีสานจากอาจารย์พนอ กำนันดกาญจน์

ในภาพอาจารย์จันทกร แม่้นหมาย และเพื่อนกำลังร่วมร้อง เพลงประกอบการแสดง

ภาพที่ ๕๑

อีกรูปแบบหนึ่งของ "เซ็งกระต๊อบ" นักแสดงทุกคนท่าท่า "เดิน
 ย่างช้าๆ" หรือ "ท่าเดินเตี้ย" โดยท่ามือใดมือหนึ่งตั้ง และอีกมือ
 หนึ่งแทงลง ทำสลับกันไปมาตามใจชอบ สังเกตว่ากลุ่มที่นิ่งจะนิ่งไม่
 เต็มตัว เพียงแต่ย่อเข่าลงมามากกว่าปกติ จึงเรียกว่า "เดินเตี้ย"^{๓๑}
 (บันทึกภาพประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๒๔) ณ โรงเรียนกาญจนาภิเษก
 อำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานี นักแสดงทุกคนล้วนเป็นคณาจารย์ใน
 โรงเรียน

^{๓๑}

สัมภาษณ์. คุณจันทกร แม่นหมาย : ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

ภาพที่ ๔๒

ภาพที่ ๔๓

ภาพที่ ๔๒ และภาพที่ ๔๓ ภาพทั้งสองภาพ ไม่ทราบปี พุทธศักราชที่บันทึก แต่ลักษณะของสีและกระดาษย่อมแสดงให้เห็นถึง อายุอันยาวนาน ทั้งสองภาพปรากฏท่ารำที่มีความคล้ายคลึงกันมาก จากการสัมภาษณ์อาจารย์ไพโรจน์ดา กำเนิดกาญจน์ อดีตครูใหญ่ โรงเรียนกาญจนาภิเษกวิทยาลัย กล่าวว่า เป็นท่าที่อาจารย์พนอใช้บ่อยที่สุดและเป็นท่าที่ท่านชอบมาก เพราะคล้ายท่าคนขี่เมادتักลองหรืออาจจะเป็นท่าขี่เมادتักลองก็ได้ เพราะผู้รำนั้นจะก้มลำตัวต่ำและ แขนมือทั้งสอง ชยับสูงต่ำไปมาสลับกันไป แล้วทำลำตัวก้ม ๆ เงย ๆ

ทั้งสองภาพแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าถึงแม้วันเดือนปีจะเปลี่ยนไปแต่เอกลักษณ์การรำร่าตามแบบของอาจารย์พนอ ยังคงอยู่และปรากฏในความทรงจำของผู้ที่พบเห็นได้ประทับใจตลอดไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๔๔ (ภาพบน) ภาพที่ ๔๕ (ภาพล่าง)

ผลงานชุด "เซ็งอีसानบ้านเฮา" โดยอาจารย์พนอ กำเนิด-
กาญจน์ ซึ่งมีอาจารย์จันทจร แม่หนาย เป็นผู้ช่วยฝึกซ้อม เป็นการ
แสดงประกอบเพลงอีसानบ้านเฮา อาจารย์พนอ ได้ตีความเนื้อเพลง
ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิถีความเป็นอยู่ การดำรงชีพของชาวอีสานที่ต้อง
ทำมาหากินอาทิ จับปลา ไถนา เก็บผัก เป็นต้น

(บันทึกภาพเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๙)

ภาพที่ ๕๖

ผลงานอาจารย์พนอ ชุต "ร้านานเจ้า" (คนแรกจากซ้ายคือ
อาจารย์จันทจร แม่เหนมาย)

ภาพที่ ๕๗

บรรดาศักดิ์ของอาจารย์พนอ ร่วมกันว่า ชุด "เซ็งรวมเผ่า" ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นคำร้อง ดนตรี การแต่งกาย ตลอดจนท่าร่า เนื่องในงานแสดงความยินดีต่ออาจารย์พนอ ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม สาขาศิลปะภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๒๔

ภาพที่ ๕๘ (ภาพบน) และภาพที่ ๕๙ (ภาพล่าง)

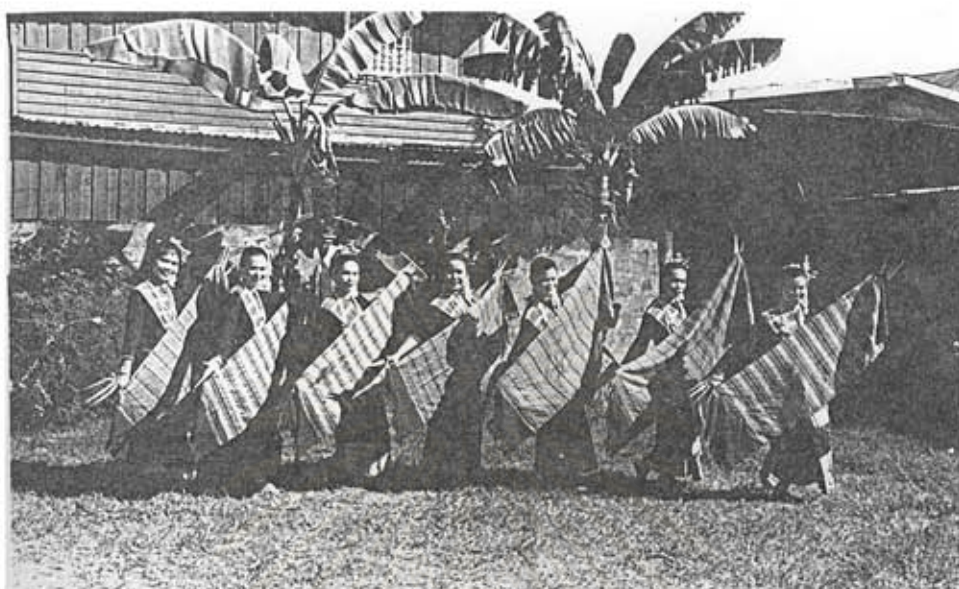
อาจารย์พนอ นำคณะนักศึกษาและคณาจารย์สถาบันราชภัฏอุดรธานี
ร่วมแสดงถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยมีสมเด็จพระเจ้า-
ลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี พร้อมด้วยนาวาอากาศเอกวีรยุทธ
ดิษยะศรินทร์ พระสวามี ร่วมแสดงเมื่อวันที่ ๒๘-๓๐ เดือนพฤศจิกายน
ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๕๐ (ภาพบน) และภาพที่ ๕๑ (ภาพล่าง)

ผลงานของอาจารย์พนอ ชุต "เซ็งตั้งหวาย" ในงานประจำปี
ณ ท่งศรีเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ จากภาพ
พบว่าผู้รำทุกคนท่าทำเดียวกัน แต่มีระดับการจัดวางมือ หรือวาง ตลอดจน
การทรงตัวที่แตกต่างกัน (บันทึกภาพเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐)

ภาพที่ ๕๒ (ภาพบน) และภาพที่ ๕๓ (ภาพล่าง)

ผลงานชุดโปรตุเกสของอาจารย์พนอ คือ "เซ็งหมี่ซิด" เป็นการแสดงให้เห็นกระบวนการในการทอผ้าซิดตั้งแต่สาวไหมจนกระทั่งวิธีทำ ตลอดจนตอนจบจะมีนักแสดงกลุ่มหนึ่ง คือ ผ้าซิด เห็นผืนสำเร็จรูป ออกมานำเสนอดังภาพ

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ ๕๘

"ชุดเซ็งหาปลา" นักแสดงหญิงใส่เสื้อแขนกระบอก ปล่อยขาวออกนอกผ้าถุง และใส่ผ้าถุงหมี่ขัด สั้นครึ่งเข่า สวมงอบ มีซ้อง ซึ่งเป็นภาชนะใส่ปลาของชาวอีสาน สะพายข้างสะโพกด้านซ้าย ส่วนนักแสดงชายใส่เสื้อม่อย้อม กางเกงขาก๊วย เอวคาดผ้าขาวม้าและใส่หมวกสาน

สถาบันวิทยบริการ

ภาพที่ ๕๕

นักแสดงเป็นกลุ่มเดียวกับเซ็งหาปลา (ภาพที่ ๕๔) แต่ผู้หญิงจะถือไม้ไผ่เล็กเรียวยาว นักแสดงทั้งหมดทำท่าในลักษณะโน้มตัวมาข้างหน้า

ภาพที่ ๕๖

"เซียงกล่อมลูก" นักแสดงจะรับบทเป็นแม่ซึ่งกำลังกล่อมลูกด้วยบทเพลง (หมอลำ) ตามประเพณีของชาวอีสานถึงจะเป็นการแสดง แต่รูปแบบการแสดงของอาจารย์พนอ ก็นำเสนอแบบชีวิตจริง คือ มีเปลผูกด้วยผ้าขาวม้า กับราวไม้พร้อมกับอุ้มเด็ก ซึ่งเป็นเด็กเล็ก (ตัวจริง) ประกอบการแสดง

ภาพที่ ๕๗
"เซ็งกระดัง"

นักแสดงท่าทำขึ้นและนั่ง โดยท่าในท่าตรงกันข้ามกัน คือ มือหนึ่ง
ตั้งวางบนสูงกว่าระดับศรีษะ และอีกมือหนึ่งถือกระดัง ในลักษณะหงายฝ่ามือจับ
ขอบกระดังโดยให้ขอบกระดังด้านตรงกันข้ามชิดเข้าในซอกคอ งอข้อศอก
นักแสดงที่ยืนวางเท้าซ้ายไว้ข้างหลัง พร้อมกับเปิดสันเท้า ศรีษะเอียงเข้าหากัน
นักแสดงสวมเสื้อแขนกระบอก เอาเสื้อเข้าในผ้าถุง ซึ่งเป็นผ้าหมี่ขัดมีผ้าขาวม้า
พาดเฉียงบ่าซ้ายแล้วผูกปมระดับเอวด้านขวา

ภาพที่ ๕๘

ผลงานชุด "เข็บบ้านเข็บบง" ในภาพเป็นชายช่าวบ้านเข็บบง กำลังจั้งชนู จากการสัมภาษณ์การแสดงชุด "เข็บบ้านเข็บบง" จะ เริ่มต้นด้วยการโห่ร้อง การแสดงกิริยาท่าทาง การทำมาหากินของ ช่าวบ้านเข็บบงมีทั้งหอก ชนู ไม้ ง่าม และอุปกรณ์อีกมากมายก่อนจะมี การปั้นหม้อและเข็บบงลาย ออกแบบเสื่อผ้า โดยอาจารย์พนอ ภาพนี้ บันทึกเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๖ ในงานอุดรธานี ๑๐๐ ปี ซึ่งเป็นงาน ชุดท้ายของอาจารย์พนอ กำเนิดกาญจน์ ก่อนเสียชีวิต

ด้วยผลงานอันทรงคุณค่ากอปร กับภูมิปัญญาอันทรงเกียรติ
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้พิจารณาให้อาจารย์พนอ
กำเนตกาญจน์ เป็นผู้ม้ผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม สาขาการแสดง ภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๖ และคณะกรรมการจัดงาน
สัปดาห์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในวันวิสาขบูชา จังหวัดอุดรธานี เพื่อ
รวมฉลอง ๑๐๐ ปี จังหวัดอุดรธานี ได้คัดเลือกให้อาจารย์พนอ กำเนตกาญจน์
เป็น "คนดีศรีอุดร"

ในช่วงท้ายของชีวิต อาจารย์พนอ อาจารย์เริ่มมีอาการป่วยเป็น
ไข้หวัดเมื่อต้นเดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๖ มีอาการไอ และอ่อนเพลีย
ถึงกระนั้นก็มีขอมที่จะพักรักษาตัวในโรงพยาบาล จนมีอาการทรุดหนักต้องเข้า
รับการรักษาตัวในห้องไอ ซี ยู โรงพยาบาลวัฒนา จังหวัดอุดรธานี แพทย์มี
ความเห็นว่ามีอาการทางปอดอย่างรุนแรง ควรย้ายไปรักษาตัวที่กรุงเทพมหานคร
หรือขอนแก่น ต่อมาเมื่อมีโรคแทรกซ้อน และในที่สุดอาจารย์พนอ กำเนตกาญจน์
จึงเสียชีวิตอย่างสงบ เมื่อวันที่ ๒๓ เดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๖^{๓๒}
เหลือไว้แต่ผลงานนาฏศิลป์อีสานที่สั่งสมมาตลอดชีวิต เป็นสมบัติของอีสานสืบไป

๓๒

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พนอ กำเนตกาญจน์, สำนวนจิต
การพิมพ์. ๒ ตุลาคม ๒๕๓๖.